

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17557784>

Справжня явка влади з повинною

**Рецензія на монографію: Якубовський І. Голодомор 1932—1933 рр.:
відображення в районній пресі Київської та Чернігівської областей**

Мицик Юрій Андрійович,

доктор історичних наук, професор,

головний науковий співробітник Інституту української археографії та

джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

<https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

Прийнято: 23.10.2025 | Опубліковано: 30.10.2025

Підвищена увага до проблематики Голодомору 1932–1933 років цілком закономірна. Злочин геноциду, скоєний СРСР як модифікованою під більшовицькими гаслами формою російської імперії став однією з найбільших українських трагедій. Поява останнім часом низки наукових та науково-популярних праць з різних аспектів Голодомору суттєво збагатила сучасні наукові уявлення про цей акт геноциду. Проте ще досі поза полем зору дослідників перебуває представницька низка питань, без вирішення яких годі сподіватися на подальше поглиблення досліджень. Одним із ключових є розширення актуалізованої джерельної бази дослідження. Непересічна важливість цього фундаментального завдання безперечна, оскільки комуністичний режим аж до кінця 1980-х років цілеспрямовано нищив архівні фонди, у яких відклалися документальні масиви, здатні пролити світло на

розкручування спіралі Голодомору. Під таким оглядом не викликає жодного сумніву актуальність монографічного дослідження Ігоря Якубовського, присвячена аналізу інформаційного потенціалу районної преси Київської та Чернігівської областей для вивчення історії Голодомору.

Слід особливо наголосити на тому, що автор йшов по науковій ціліні. Районні газети, як і радянська преса загалом, практично не використовувалася як джерело до історії Голодомору. Справа зводилася до поодиноких посилань на матеріал з певного випуску якоїсь газети винятково з ілюстративною метою. Натомість Ігор Якубовський вперше в історіографії перетворив районну пресу на самостійний об'єкт спеціального дослідження. І це принесло вагомі результати часто-густо навіть несподівані. До таких наслідків призвели як продуманий вибір територіальних рамок дослідження, так і використання сучасного дослідницького інструментарію, який дозволив всебічно реалізувати мету та завдання монографії. Висновки Автора добре обґрунтовані й не викликають принципових заперечень

Цілком виправдано, як для піонерського дослідження, Автор сконцентрував увагу на районній пресі з двох областей – Чернігівської та Київської. У тогочасному вимірі вони покривали величезну територію, охоплюючи і більшу частину сучасних Житомирської, Черкаської та Сумської областей, а також частину Кіровоградської області. Охоплювалися різні природно-географічні зони (Полісся, Лісостеп) та регіони господарської спеціалізації, зокрема й ті, де виробництво товарного зерна не належало до пріоритетних завдань. Загалом об'єктом дослідження стали 103 районні газети. Таке представництво, відбиваючи значний територіальний масив УСРР, створює вихідні можливості для проведення якісних досліджень.

Автором проведено величезну роботу з опрацювання та систематизації повідомлень преси, адже пересічно кожна районна газета виходила з періодичністю 130–140 чисел на рік. Але це дозволило поставити

компаративістичну перспективу дослідження на репрезентативний фундамент, внаслідок чого дійти до вмотивованих висновків та узагальнень. Водночас такий підхід відкрив нові горизонти в розширенні кола проблем, так чи інакше пов'язаних з перебігом Голодомору.

Монографію вигідно відрізняє прагнення Автора порушити ті проблеми, які або не розглядалися в історіографії, або представлені фрагментарно. До таких, зокрема, належать виявлення закономірностей передруку в районній пресі постанов імперського центру, а також загальноукраїнських, обласних та районних органів влади. Великий масив даних дав змогу відфільтрувати приховану інформацію, яка поливає світло на механізм перекладення Москвою відповідальності за розкручування спіралі Голодомору на місцеві органи влади. У монографії переконливо показано, що Москва використовувала для цього модель розміщення в районних газетах постанов різного рівня. У низовій пресі з'являлися лише московські постанови загальносоюзного спрямування. Оскільки чинність їх поширювалися на увесь СРСР, а не ексклюзивно на Україну, це мало сприяти відведенню удару від Кремля. При цьому норми, які працювали на безпосередню організацію Голодомору, містили харківські, обласні та районні постанови, виставляючи на передній план роль власне українських чинників, що цілком відповідало курсу Москви на виведення з-під удару союзного центру й перекладення відповідальності на владні інституції в Україні.

Автором докладно проаналізовані постанови районного рівня. Наочно показано їхній потенціал для відтворення зусиль влади з організації Голодомору на різних його етапах. Належним чином аргументовано висновок, що «зміст районних постанов перекреслює будь-які спроби перекласти відповідальність за наслідки на рядових виконавців» (с. 162). Продемонстровано, що постанови містять пряму інформацію про встановлення нереального плану хлібозаготівель, та про комплекс

репресивних дій, спрямованих на вилучення збіжжя. Районні постанови не залишають сумнівів у тому, що влада ламала опір усіх тих, хто протестував проти нереального хлібозаготівельного плану, окреслюють масштаби спротиву в територіальному та соціальному плані (від рядових селян до управлінців районного масштабу).

Незаперечною науковою новизною відзначаються підсумки з'ясування в монографії інформаційного потенціалу районної преси стосовно функціонування механізму «чорних дошок», діяльності уповноважених, екзистенційного вибору різних прошарків селян, втягування владою вчителів та учнів до кола виконавців Голодомору, моделям спротиву.

Так, відтінено непересічне значення районних газет для реконструкції чисельності та переліку суб'єктів, занесених на «чорні дошки», а також про різновиди «чорних дошок», еволюцію їх в часі та у специфіці застосування. Майстерно деконструйовано справжній задум Москви, коли та погодилася на те, що після 18 листопада 1932 р. поруч із зловісною репресивною моделлю «чорних дошок» як вістрям стратегій організації Голодомору, функціонували м'якші варіанти, рішення про які продовжували приймати районні органи влади і навіть газети. Подібний різнобій безумовно допомагав перекладати відповідальність за наслідки репресій на місця, зміцнюючи підґрунтя для камуфлювання Москвою наміру геноциду та перекладення відповідальності на місця. Москва узагалі перебувала ніби поза контекстом, не видаючи публічно своєї причетності до впровадження режиму «чорних дошок». Невипадково формально усі як нормативні, так і управлінські рішення ухвалювалися в Україні.

Системністю відзначається аналіз Автором проблеми відображення в районній пресі діяльності уповноважених. Показано, що саме в цих газетах найрепрезентативніше відбилися такі питання як персональний склад уповноважених, їхні життєві стратегії, роль в механізмі Голодомору. Проте не

тільки специфіка преси, а й особливості формування змісту газет в умовах жорсткої цензури наклали суттєві обмеження.

Ігореві Якубовському вдалося головне – продемонструвати, що районна преса руйнує стереотипні уявлення, у рамках яких усіх уповноважених причисували під одну гребінку бездушних і цинічних виконавців планів влади зі створення в українському селі умов, несумісних з життям. Ситуація виглядає мозаїчною. Деконструкція текстів районних газет дозволила відтінити множинність поведінкових стратегій, відмінності між регіонами масштабів опору, скорелізувати цей чинник з масштабами смертності в конкретних випадках.

У монографії доведено, що в усіх районах корпус уповноважених не був сформований суцільно зі свідомих та слухняних виконавців волі влади. Скрізь газети фіксують низку різновидів спротиву, як-то: несприйняття нереальних планів хлібозаготівлі та вилучення зерна на посівну, відмова виїжджати на села та самовільний від'їзд з сіл, бездіяльність, імітація діяльності, саботаж руйнівних розпоряджень районної влади, пряма підтримка селян у різній формі, зокрема й заможних. Такі прояви спротиву виявлені серед усіх категорій уповноважених. Газети рясніють стягненнями та покараннями, включно з судовими вироками. При цьому у багатьох випадках викривальні матеріали газет охоплюють більшість сіл, що свідчить про масовість явища.

Звідси фундаментальний висновок Автора, що матеріали районної преси розбивають московський міф про те, що Москва не планувала Голодомору з мільйонними жертвами, а його виникнення – це перегини на місцях. Відображений у радянських районних газетах масовий спротив уповноважених як основних рядових виконавців Голодомору спростовує цю наріжну московську тезу.

Додатковим аргументом тут став і всебічний розгляд у монографії проблеми стратегій різних груп селян, від сільської номенклатури до рядових. Доведено, що преса містить величезний емпіричний матеріал, більша частина

якого стосується різних форм протидії управ колгоспів, сільських рад, активістів та рядових селян механізму Голодомору. Позитивна для влади складова явно поступається. Більше того, місцева преса інспірувала багато з них за допомогою різних методів тиску. Слід погодитися з Автором, що комплекс сприятливих для влади проявів відображений з максимально можливою повнотою. Однак пасивний та активний опір відбився на шпальтах газет лише в головних тенденціях. Крізь сито цензури до газет потрапляли лише ті прояви опору, які мали вузько локальний характер. При цьому враховуючи, що районні газети мусили тримати баланс й були зацікавлені пропагувати зразки виконання на місцях хлібозаготівельних планів, формування насінневих фондів, мобілізації коштів, явна перевага матеріалів про різні форми спротиву однозначно свідчить про опозиційність величезної частини сільської верхівки та рядових селян до планів влади. Аргументовано показано, що інформаційний потенціал преси дозволяє простежити різновиди протидії включно з просопографічним рівнем проблеми.

Саме районні газети, суттєво розширюють підстави для поглиблення наукових уявлень про реакцію пересічних селян на формування механізму вбивства голодом. Важливо, що специфіка відображення проблематики селянського спротиву створює можливості для виявлення різних пластів прихованої інформації з наступних питань: закономірності поведінкових стратегій селян, загальна атмосфера на селі, стосунки між різними прошарками селян, множинність життєвих стратегій, ступінь несприйняття селянами хлібозаготівельних заходів влади, спрямованих на формування умов несумісних із життям. Порівняння емпірики газет з документальними джерелами, а також з повідомленнями самих газет про суміжні сфери функціонування українського села та про організаційні заходи влад відкриває нові дослідницькі обрії.

Ігореві Якубовському вдалося простежити механізм втягування владою до кола виконавців Голодомору вчителів та учнів. Найпоказовішим тут є інформація про залучення до хлібозаготівельних кампаній школярів, включно з роботою в буксирних бригадах та доносами на батьків і родичів. Відтак районні газети є важливим джерелом для концептуалізації низки проблем, пов'язаних з механізмом конструювання на селі радянської свідомості, а також з практиками перекладення відповідальності на якомога ширше коло осіб і суспільних прошарків задля камуфлювання наміру геноциду.

Підсумком прагнення Автора виявити інформаційний потенціал районних газет як джерела до дослідження Голодомору став старанний пошук на шпальтах преси свідчень про лютування голоду. На конкретних прикладах з багатьох районів показано як мимо очей цензури промовисто проскакували під різною приправою навіть прямі обмовки про голод у різних частинах обох областей.

У підсумку дослідження виконане на високому фаховому рівні, має незаперечну наукову новизну і є значним кроком вперед як у розширення актуалізованої джерельної бази вивчення історії Голодомору, так і вивченні низки проблем. Свіжі та оригінальні висновки Автора суттєво збагачують наукові уявлення, стимулюють подальшу розробку джерелознавчих аспектів, які торкаються радянської преси, спонукають до уведення до наукового обігу джерел інших видів та різновидів, які досі перебувають на маргінесах дослідницької уваги.

Список використаних джерел

Якубовський І. Голодомор 1932—1933 рр.: відображення в районній пресі Київської та Чернігівської областей: монографія. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. — 496 с.